

Over vroegmoderne
geschiedenis

Nieuwe Tijdingen

2022

Makelaars in kennis

Informatie verzamelen, verwerken &
verspreiden in de vroegmoderne Nederlanden

Erika Kuijpers & Gerrit Verhoeven (red.)

Universitaire Pers Leuven

Overdruk uit Nieuwe Tijdingen - Makelaars in kennis
ISBN 978 94 6270 345 2 - © Universitaire Pers Leuven, 2022

Inhoud

- 5 **Makelaars in kennis: Een inleiding**
Erika Kuijpers en Gerrit Verhoeven
- 19 **Rederijkersnetwerken en de verspreiding van kennis in de vroege zeventiende eeuw**
Het werk van Willem de Gortter en de beeldvorming van de Opstand
Bram Caers
- 41 **Meertalige tijdingen in het Van der Meulen archief (1588-1600)**
Nina Lamal
- 69 **De vroegmoderne ambassadesecretaris als informatiemanager**
Henri Brasset en zijn briefregisters (1616-1654)
Kerrewin van Blanken
- 99 **Kennis over verre zeeën**
Maritieme en etnografische kennisontwikkeling van Franse transpacifische reizen tot de Oostendse Azië-handel (1684-1723)
Wim De Winter
- 131 **De informatiebronnen van Albert Louwen (1722-1798), kroniekschrijver te Purmerend**
Erika Kuijpers

UNIVERSITAIRE PERS LEUVEN

ISBN 978-94-6270-345-2

9 789462 703452 >

Makelaars in kennis

Informatie verzamelen, verwerken & verspreiden in de vroegmoderne Nederlanden

onder redactie van Erika Kuijpers & Gerrit Verhoeven

Universitaire Pers Leuven

Verschijnt jaarlijks in oktober

Print ISSN: 2593-0346

Online ISSN: 2593-0354

© 2022 Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain /
Universitaire Pers Leuven. Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven (Belgium)

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde
uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in
een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook,
zonder de uitdrukkelijke voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

ISBN 978 94 6270 345 2

e-ISBN 978 94 6166 476 1

D/2022/1869/58

NUR: 685

DOI: <https://doi.org/10.11116/9789461664761>

Ontwerp: Theo van Beurden

Illustratie omslag: *Het kantoor van de advocaat*, Pieter de Bloot, 1628, Uitsnede.
Rijksmuseum SK-A-660.

Rederijkersnetwerken en de verspreiding van kennis in de vroege zeventiende eeuw

Het werk van Willem de Gortter en de beeldvorming van de Opstand

Bram Caers

Tijdens de Opstand kwamen de rederijkers onder steeds grotere druk te staan van de centrale overheid, vanwege de rol die ze hadden gespeeld in het verspreiden van rebelse ideeën. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609–1621) kwamen de kamers stil aan weer op gang, met ook opnieuw literaire uitwisseling tussen Noord en Zuid. Dit artikel volgt het spoor van de Mechelse rederijker Willem de Gortter (1585-na 1636), die in het katholieke Zuiden worstelde met zijn lutherse en orangistische overtuiging. Zijn literaire werk biedt een bijzondere inzicht in de manier waarop de rederijkerij zich aanpaste aan de veranderde context.

In de literatuurgeschiedenis wordt 1585, met de ‘Val van Antwerpen’, als een nadrukkelijke breuk beschouwd. Het jaar geldt niet alleen als een kantelpunt op de onvermijdelijke gang naar de scheiding van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in politieke zin, het markeert ook het begin van het gestage uiteendrijven van de literaire culturen in beide delen van de Nederlanden.¹ Wie de opeenvolgende literatuurgeschiedenissen erop naslaat, kan niet anders dan besluiten dat het zwaartepunt van de Nederlandse letterkunde, dat al sinds de middeleeuwen voornamelijk in het Zuiden lag, na de zestiende eeuw definitief naar het Noorden opschoof.² Uiteraard zijn de

- 1 Zie o.a. de meest recente literatuurgeschiedenis, waar de titel van het desbetreffende boekdeel eigenlijk al veelzeggend is: K. Porteman en M.B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560–1700*, Amsterdam 2008, spec. pp. 130–135.
- 2 Deze visie is eigenlijk sinds de negentiende eeuw ongewijzigd (vgl. W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Deel III: de zeventiende eeuw*, Groningen 1889, pp. 1–17), al komt ze terecht steeds meer onder druk te staan door een hernieuwde aandacht voor de literaire productie in het Zuiden.

literaire, culturele en politieke geschiedenissen onlosmakelijk met elkaar verbonden. Met name historici van de Opstand hebben zich de voorbije decennia sterk gefocust op de culturele productie – in termen van teksten, kunst, architectuur e.d.m. – tegen de achtergrond van de Opstand en de twee aparte ‘Nederlanden’ die in het kielzog ervan het licht zagen.³ Genoegzaam bekend was al dat de opstandelingen van zeer vroeg in het conflict de bijzondere waarde inzagen van het nieuwe medium van de drukpers. Zij voerden een actieve propagandapolitiek die, door een vijandbeeld te creëren rond Filips II en de ‘Spanjaarden’, de in religieuze en politieke zin geenszins gelijkgestemde ‘Nederlanders’ poogde te verenigen onder één vaandel.⁴ Het is dan ook in de brede politieke cultuur van de Opstand, dat historici tegenwoordig de kiem situeren van de natievorming in de prille Republiek.⁵ Tegenover dat propagandadiscours stond een aanvankelijk zwakke, maar van langsom meer hoorbare tegenstem: die van de Katholieke Reformatie. Zeker vanaf het bewind van de aartshertogen Albrecht en Isabella, die vanaf 1598 zeggenschap kregen over de Zuidelijke Nederlanden, kwam een cultureel tegenoffensief op gang dat de nadruk legde op de herstelling van het gezag van overheid én Katholieke Kerk.⁶ Deze initiatieven zullen niet onmiddellijk en niet overal

- 3 Het werk van Judith Pollmann en haar medewerkers kan dienen als een evenwichtige inleiding op dit thema, vanuit de insteek van de ‘herinnering’ van het verleden en de identiteitsvorming. Zie o.a. J. Pollmann, *Catholic identity and the Revolt of the Netherlands, 1520–1635*, Oxford 2011; en voor het uiteendrijven van de twee ‘memory cultures’ o.a. J. Pollmann & E. Kuijpers, ‘Introduction: on the early modernity of modern memory’ in: E. Kuijpers, J. Pollmann, J. Müller & J. van der Steen (red.), *Memory before modernity. Practices of memory in Early Modern Europe*, Leiden/Boston 2013, pp. 1–23; en vgl. J. van der Steen, *Memory Wars in the Low Countries, 1566–1700*, Leiden/Boston 2015.
- 4 Van der Steen, *Memory Wars*, pp. 31–32. De negatieve beeldvorming van de Spanjaarden was geen exclusief Nederlands fenomeen, maar stond in onze contreien bijzonder sterk, zie F. Martinez Luna, *Een ondraaglijk juk. Nederlandse beeldvorming van Spanje en de Spanjaarden ten tijde van de Opstand (1566–1609)*, Hilversum 2018.
- 5 Zie over natievorming R. Stein & J. Pollmann (red.), *Networks, regions, and nations. Shaping identities in the Low Countries, 1300–1650*, Leiden/Boston 2010; en in die bundel specifiek de bijdrage van A. Duke, ‘In defence of the common fatherland. Patriotism and liberty in the Low Countries, 1555–1576’, pp. 217–239.
- 6 Zie daarover o.a. G.H. Janssen, *The Dutch Revolt and Catholic Exile in Reformation Europe*, Cambridge 2014 (hier vooral pp. 131 e.v.) en vgl. specifiek voor de literaire cultuur A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400–1650)*, Amsterdam 2008, p. 177 e.v. Daarmee is niet gezegd dat eerdere gezagsdragers niet actief waakten over de beeldvorming van het (recente) verleden. Sprekende voorbeelden aan ‘Spaanse’ zijde zijn te vinden bij Van der Steen, *Memory Wars*, pp. 31–40.

even effectief ingang hebben gevonden, maar ze lieten onvermijdelijk hun sporen na in culturele middens zoals die van de rederijkers.⁷

Zowel de propaganda van de opstandelingen als de contrareformatorische tegenstem uit het Zuiden, waren sterk geënt op het recente, gedeelde verleden. De herinnering aan de Opstand – en elke partij koos daarbij weloverwogen bepaalde episodes uit – werd met andere woorden op een onderling tegenovergestelde manier ingezet. In beide kampen bleef ook een nostalgisch verlangen bestaan naar een hereniging van de Nederlanden, al verschilde natuurlijk de manier waarop men dit gerealiseerd wilde zien. In de loop van het Twaalfjarig Bestand kwamen deze visies met elkaar in aanvaring: moest de oorlog worden verdergezet om het onderste uit de kan te halen, of kon men vrede hebben met de patstelling die in 1609 bereikt was? In deze bijzondere context van politieke en ideologische polarisering stond het literaire leven natuurlijk niet stil. Wel waren bijvoorbeeld de activiteiten van de rederijkerskamers, die zich in de loop van de zestiende eeuw hadden ontpopt tot de kern van het literaire bedrijf, door het repressieve beleid van de hertog van Alva grotendeels opgeschort.⁸ Daardoor manifesteerde literatuur zich in het heetst van de Opstand minder in de openbare ruimte dan voordien het geval was. Onder druk van de centrale overheid legden rederijkers in het Zuiden zich na 1585 ook in toenemende mate toe op een religieus-rituele rol in de stedelijke maatschappij.⁹ Toch bleven ze in elk geval individueel, en op kleine schaal ook collectief, aan literatuur doen.¹⁰ Binnenskamers werd de discussie over het recente verleden – en hoe dat invloed had op de beeldvorming van een al dan niet gedeelde toekomst – op literaire manier voortgezet. Het is zoals steeds op die kleine

- 7 Het effect op de kamers moet nog verder worden onderzocht, maar veelzeggend is alvast dat ze zich kennelijk terugtrokken uit de publieke ruimte. Zie o.a. A.-L. Van Bruaene, 'De contouren van een nieuw cultuurmodel. Rederijkers in Vlaanderen en Brabant in de zeventiende eeuw' in: *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 58 (2004), pp. 221–237, hier vooral pp. 228–237.
- 8 De beteugeling van de rederijkerij begint met een plakkaat uitgevaardigd in 1560 (dus vóór Alva), maar neemt in de jaren daarna steeds repressievere vormen aan. Zie daarover o.a. Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 116, 140–142 en 174 e.v.
- 9 Van Bruaene, *Om beters wille*, pp. 176–177.
- 10 Kamers die zich associeerden met de rebellen vonden gedeeltelijk een nieuwe adem tijdens de calvinistische bewindperiodes in verschillende steden in de Zuidelijke Nederlanden. In die periode stonden de stedelijke overheden welwillend ten opzichte van hun activiteiten, al hadden de kamers allerminst de armslag van weleer (zie Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 175 en vgl. Van Bruaene, 'De contouren', p. 225). Hier doel ik specifiek op de voortzetting van activiteiten in weerwil van repressie door de centrale en/of stedelijke overheid.

schaal dat de grote verhalen van de ideologische polarisering of het uiteendrijven van de Noordelijke en de Zuidelijke literatuur, worden uitgedaagd en genuanceerd door de individuele bezigheden van gewone mensen. Hoe sterk zich in Noord en Zuid ook een propagandistisch discours ontwikkelde, er bleef ruimte voor dissonante stemmen, zeker in handschriftelijke vorm of in literaire uitwisselingen die binnenskamers bleven.

In deze bijdrage wil ik een individu voor het voetlicht stellen, dat op zijn eigen bescheiden manier een alternatief literair pad bewandelde in de Zuidelijke Nederlanden kort na 1600. Het werk van de Mechelse auteur Willem de Gortter (1585-na 1637) geeft een inkijk in hoe een individuele rederijker in deze moeilijke periode een non-conformistische houding kon blijven aannemen, in weerwil van de grotendeels tegengestelde discoursen over het recente verleden die zich in Noord en Zuid volop uitkristalliseerden. Als protestant – uit zijn werk blijkt een lutheraanse strekking – en sympathisant van Willem van Oranje bleef hij in het contrareformatorische Zuiden van de jaren 1620 en 1630 hardnekkig aan zijn afwijkende overtuigingen vasthouden. Waarschijnlijk omwille van het negatieve oordeel van de kwaliteit van zijn werk in ouder onderzoek, is de literatuur van De Gortter nog nauwelijks bestudeerd.¹¹ Nu men in de studie van de oudere letterkunde al enige tijd meer waarde hecht aan de historische context waarin teksten tot stand kwamen, los van hun intrinsieke literaire kwaliteit, is het tijd om de Mechelse rederijker opnieuw voor het voetlicht te stellen. Bijzonder is immers dat zijn werk in handschriftelijke vorm is bewaard, in een handschrift bovendien dat hij eigenhandig vervaardigde en waarin hij naar eigen zeggen al

- 11 Vgl. Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, p. 284. De enige specifiek aan De Gortter gewijde studies zijn J. Van Caudenberg, 'Het verzamelhandschrift van Willem de Gortter' in: N. De Paepe & L. Roose (red.), *Liber alumnorum Prof. Dr. E. Rombauts: aangeboden ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag en zijn dertigjarig hoogleraarschap*, Leuven 1968, pp. 211–230; en E. van Autenboer, 'Een raadselachtig figuur: de Mechelse rederijker Willem de Gortter' in: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer voor Rhetorica 'De Fontaine' te Gent* 18 (1968), pp. 229–246. Recenter kwam zijn werk opnieuw onder de aandacht, o.a. in B. Caers, "'Spaensche bloet-honden' overvallen de Nederlanden: een handschrift met subversieve teksten uit de Zuidelijke Nederlanden imagologisch bekeken", in: *Neerlandica Wratislaviensia* xxix (2019), pp. 17–30; of B. Caers, 'Een 'bibliotheekgedicht' van de Mechelse rederijker Willem de Gortter. De boeken van een verdoken protestant in het contrareformatorische Zuiden', in: *De Gulden Passer* 98.1 (2020), pp. 1–24.

zijn literaire werk noteerde.¹² In wat volgt schets ik kort de context van de rederijkerij in de zestiende en vroege zeventiende eeuw, met een bijzondere aandacht voor hun rol als verspreiders van kennis en hun verhouding tot het centrale gezag. Daarna komt De Gortter volop in de schijnwerpers te staan. Vanuit de insteek van de tegengestelde literaire en politieke discoursen die in de loop van de Opstand tot stand kwamen, vraag ik me af welke kennis De Gortter had over het recente verleden van het conflict, waar hij die kennis vandaan haalde, en hoe hij die wilde doorgeven aan zijn lezers en nazaten. Dat doe ik aan de hand van zijn eigen literaire werk, dat ik hier wil beschouwen als de neerslag van een literair-cultureel netwerk rond de Mechelse rederijker, zowel in zijn eigen tijd – de daadwerkelijke contacten binnen en buiten de Mechelse kamer De Peoene – als in het verleden – de ontleningen en intertekstuele verwijzingen in zijn werk.

De rederijkers in kort bestek

Zowel op het gebied van de inhoud van hun literaire werk, als op het vlak van de positie die zij innamen in het stedelijke weefsel, zijn de rederijkers in het verleden sterk vanuit de invalshoek van ‘kennis’ en ‘kenniscirculatie’ benaderd.¹³ In hun tek-

- 12 Brussel, KBR, hs. 15.662. Dat plaatst De Gortter in het korte rijtje van bijzondere rederijkershandschriften die min of meer het ‘verzameld werk’ van één auteur bevatten, in autograaf. Het bekendste voorbeeld daarvan is wellicht het handschrift van *Testament rhetoricael* van de Brugse rederijker Eduard de Dene. Uitgaande van de slechte staat van ontsluiting van vroegmodern handschriftelijk materiaal valt aan te nemen dat het korte rijtje in de toekomst kan worden aangevuld met nieuwe voorbeelden (vgl. J. Ferket & B. Caers, ‘Changing the script: A typology of theatre manuscripts in the Low Countries, and the interaction between manuscript and print (seventeenth-eighteenth centuries)’, in: *In Monte Artium* 12 (2019), pp. 7–42, spec. pp. 7–8)
- 13 Zie in het algemeen A. Van Dixhoorn, S. Mareel & B.A.M. Ramakers (red.), *The knowledge culture of the Netherlandish rhetoricians*, Oxford 2018 (Speciaal nummer van: *Renaissance studies* 32.1), en daarin de verhelderende inleiding van de redacteuren, ‘The relevance of the rhetoricians’, pp. 8–22. Specifiek voor het Antwerpse Landjuweel van 1561, zie J. Vandommele, *Als in een spiegel. Vrede, kennis en gemeenschap op het Antwerpse Landjuweel van 1561*, Hilversum 2011. Het concept ‘conste’ groeit vanaf de late middeleeuwen aan belang en wordt voornamelijk met stedelijke literatuur geassocieerd. Daar immers stonden de ambachten in hoog aanzien. In het vroegvijftiende-eeuwse Gruuthusehandschrift, bijvoorbeeld, speelt het een centrale rol. Zie J. Reynaert, ‘Wat is conste?: het begrip ‘kunst’ en de artistieke context van het Gruuthusehandschrift’ in: J. Koldewey, I. Geysen & E. Tahon, *Liefde & devotie: het Gruuthusehandschrift: kunst en cultuur omstreeks 1400*, Antwerpen 2013, pp. 214–257.

sten speelt het concept ‘conste’ – kennis of vooral ‘kunde’ – een belangrijke rol. Samen met het rijmwoord ‘jonste’ – plezier, gunst – is de kern van de rederijkerij in twee woorden gevat: kennis delen op een aangename manier. En kennis gedeeld werd er volop, zowel binnen als buiten de kamers. In het broederschapsverband van de verenigingen kwamen mensen van alle gezindten en van allerlei allooi met elkaar in contact.¹⁴ Het waren vrijplaatsen waar de hiërarchie niet alleen bepaald werd door sociale afkomst, maar waar ook bescheidener leden op basis van hun literaire kwaliteiten een centrale rol konden spelen. Die vermenging van stedelingen uit de brede middenlaag van de bevolking, en zo ook uit allerlei ambachten, leidde automatisch tot een kruisbestuiving, zowel praktisch gesproken als op het gebied van ideeën. Belangrijk is dat de rederijders zich niet alleen beperkten tot de productie en opvoering van literaire teksten: in vele steden hielden zij zich bezig met de kunsten in de breedste zin van het woord.¹⁵ In de loop van de vijftiende eeuw hadden de rederijders zich immers ontwikkeld tot veelzijdige organisatoren en bedenkers van vorstelijke intredes, religieuze processies, vieringen van belangrijke gebeurtenissen en andere uitingen van stedelijke ‘civic culture’.¹⁶ Daarbij was het visuele van triomfbogen, podia, kostuums, attributen en allegorische vormtaal natuurlijk minstens even belangrijk als de teksten die werden gedebiteerd. Op die manier straalde de cultuur van de rederijders vanzelf uit naar een groter publiek: niet alleen bij theateropvoeringen, maar ook bij allerlei feestelijke gelegenheden, bemiddelden de rederijders tussen de hooggestemde kennis uit de Republiek der Letteren – in toenemende mate van humanistische snit – en de leefwereld van de man in de straat.¹⁷ Deze voorname plaats in de publieke ruimte, en in de actieve kennisdeling met een vooral stedelijk publiek, kwam tot een hoogtepunt in het midden van de zestiende eeuw.

- 14 Illustratief in verband met de samenstelling van de kamers is Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 83 e.v., met gegevens over de Gentse kamer Marien Theeren.
- 15 Antwerpen spant op dat gebied de kroon: hier ontstond de rederijderskamer van De Violieren in de schoot van het Sint-Lucasgilde, waarin de kunstenaars verenigd waren. Zie o.a. Van Bruaene, *Repertorium van rederijderskamers in de Zuidelijke Nederlanden en Luik 1400-1650* (digitale bijlage bij Van Bruaene, *Om beters wille* (n.6), online toegankelijk via www.dbnl.org), s.v. ‘De Violieren’.
- 16 De toepassing van het begrip ‘theaterstaat’ op de Bourgondische cultuurpolitiek vindt zijn oorsprong in het werk van Peter Arnade, zie o.a. P. Arnade, *Realms of Ritual. Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, Londen 1996.
- 17 Vgl. ook Vandommele, *Als in een spiegel*, pp. 143-159, spec. p. 144.

Hoewel de rederijkers voornamelijk actief waren in hun eigen stad of dorp, organiseerden zij zich al vroeg ook regionaal: in het graafschap Vlaanderen bewaakte De Fonteine in Gent als Vlaamse ‘hoofdkamer’ de toetreding van nieuwe rederijkers tot het regionale verbond. In Brabant ontstond dan weer een netwerk van kamers die literair de degens kruisten in ‘landjuwelen’, wekerende wedstrijden in een zeventdelige cyclus (1515–1561), waarbij de winnende kamer de eer kreeg om de volgende bijeenkomst te organiseren.¹⁸ Was de toegang tot die formele wedstrijdencyclus in strikte zin beperkt tot kamers uit het hertogdom, dan vonden in de marge van de landjuwelen en tussen deze bijeenkomsten door ook lossere wedstrijden en confrontaties plaats waarin de deelname voor kamers buiten Brabant toegestaan en aangemoedigd werd.¹⁹ Niet zelden werden deze wedstrijden georganiseerd naar aanleiding van centrale vragen van politieke, moraalfilosofische of religieuze aard, waardoor de kamers werden uitgedaagd om met elkaar over dit soort kwesties in discussie te treden. Het is precies deze vorm van vrije kennisdeling, voornamelijk dan op religieus gebied, die de centrale overheid in toenemende mate tegen de borst zou stoten.

Al van bij hun ontstaan waren de rederijkers, met hun interregionale uitwisselingen en hun relatief egalitaire organisatie, in het vizier gekomen van allerlei lagen van de laatmiddeleeuwse stedelijke, regionale en centrale autoriteit. De steden zelf waren voornamelijk geïnteresseerd in de rederijkerij vanwege de rol die de kamers en hun leden konden spelen in het uitstralen van het stedelijk prestige, binnen en buiten de stadsmuren. De rederijkers kregen daarom in de regel een stedelijke toelage en daarbovenop werd hen geld toegestopt voor het organiseren van allerlei festiviteiten.²⁰ Daarbij keken steden niet op een pond meer of minder, en werd er ook uitgekeken naar talentvolle rederijkers buiten de eigen stadsmuren, die dan min of meer werden

- 18 Die wedstrijdstructuur entte zich gedeeltelijk op de wat oudere traditie van de interstedelijke schutterswedstrijden. In de loop van de vijftiende eeuw werd aan de strikt sportief-militaire krachtmeting van de schuttersgilden een feestelijk competitie-element toegevoegd, dat soms ‘literair’ werd ingevuld. Zo konden gilden bij de Mechelse wedstrijd van 1404 ook een prijs winnen met het ‘esbatement’. Zie D. Coigneau, ‘1404: de Mechelse voetboogschutters schrijven een wedstrijd uit: stedelijke toneelwedstrijden in de vijftiende en zestiende eeuw’ in: R.L. Erenstein (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden: tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam 1996, pp. 30–35; en over de verstrengeling van schutterij en rederijkerij, die voornamelijk een Brabants fenomeen was, Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 93 e.v.
- 19 Bij de vroege interstedelijke bijeenkomsten in Brabant duiken ook Vlaamse kamers op, zie Van Bruaene, *Om beters wille*, pp. 91–92.
- 20 Van Dixhoorn, Mareel & Ramakers, ‘The relevance’, p. 15.

‘weggekocht’ uit hun stad van herkomst.²¹ Zo verzorgde de Mechelse rederijker Hendrik Bal opvoeringen in de naburige stad Lier, waar kennelijk niemand beschikbaar was die eenzelfde literair-cultureel niveau kon halen.²² Omgekeerd hadden steden ook geld veil om rederijkers uit eigen stal aan zich te binden door hen een vaste betrekking als stadsdichter aan te bieden. De bekendste voorbeelden hiervan zijn misschien wel Anthonis de Roovere uit Brugge of Jan Smeken uit Brussel.

Tegen de achtergrond van de religieuze troebelen van de zestiende eeuw raakte de overheid erg bevreesd voor het oprijpende potentieel van de rederijkerskamers. Hun activiteiten leenden zich natuurlijk optimaal voor de verspreiding van nieuwe, subversieve ideeën: niet alleen kwamen binnen de kamers verschillende lagen van de stedelijke bevolking met elkaar in contact, ook traden de kamers interregionaal met elkaar in discussie in de volkstaal, op podia die voor iedereen – jong en oud, arm en rijk – toegankelijk waren.²³ In de late vijftiende eeuw hadden de hertogen van die spreekbuisfunctie zelf gretig gebruik gemaakt voor het optuigen van hun ‘theaterstaat’, maar nu religieuze en politieke twisten de Nederlanden en Europa in grote spanning brachten, werden de rederijkers eerder als een gevaar dan als een instrument gezien. Vanwege de angst voor de snelle verspreiding van subversieve ideeën via rederijkersnetwerken, werden de kamers en hun bijeenkomsten nu goed in de gaten gehouden.²⁴ De kamers kwamen onder druk te staan van de de algemene censuur, die aanvankelijk enkel gedrukte boeken viseerde, maar naderhand ook op opgevoerde teksten van toepassing was. De toegenomen auspiciën uitten zich vanaf het midden van de zestiende eeuw in plakkaten waarin de bewegingsvrijheid van de rederijkers stelselmatig werd ingeperkt.²⁵ Algemeen wordt aangenomen dat de kamers onder de radar in zekere mate actief bleven, in zo ver als dat mogelijk was onder de moeilijke omstandigheden van religieuze en militaire confrontaties in de Nederlanden.²⁶ Het zou duren tot het bewind van Albrecht en Isabella in de Zuidelijke Nederlanden (vanaf 1598) voor de kamers weer mondjesmaat hun activiteiten konden hervatten. Cruciaal daarbij was

- 21 Van Bruane, *Om beters wille*, p. 70, wijst er ook op dat rederijkers werden uitgestuurd naar naburige steden om inspiratie op te doen.
- 22 E. Van Autenboer, *Volksfeesten en rederijkers te Mechelen (1400-1600)*, Gent 1962, p. 82 en 107.
- 23 Van Dixhoorn, Mareel & Ramakers, ‘The relevance’, p. 9.
- 24 Van Dixhoorn, Mareel & Ramakers ‘The relevance’, p. 8. Vgl. over de omslag van de vorstelijke politiek Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 177 e.v.
- 25 Na de instelling van een algemene censuur op literaire teksten die religieuze materie behandelden (1560) werd het overheidsbeleid steeds repressiever. Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 116 en 130 e.v.
- 26 Vgl. Van Bruaene, pp. 176-177.

dat deze landvoogden, in tegenstelling tot hun meer militair gefocuste voorgangers, de bijzondere waarde van cultuur inzagen voor het propageren van hun politiek-religieuze boodschap van katholieke hernieuwing.²⁷ Op het gebied van de rederijkers bleven ze echter nogal voorzichtig. Nog in 1601 werden de activiteiten van de rederijkers aan banden gelegd, en ook in latere jaren zouden vooral de interregionale contacten en de aanwezigheid in de openbare ruimte op weerstand botsen.²⁸ Zo werd een verzoek tot de organisatie van een nieuw ‘landjuweel’ in 1628 nog afgewezen.²⁹

Kamers die hun activiteiten hervatten, moesten zich nadrukkelijk in het paradigma stellen van het hertogelijke cultuuroffensief, waarbij van leden bijvoorbeeld een eed van trouw aan de Katholieke Kerk werd geëist.³⁰ In combinatie met een algemeen elitiserende tendens evolueerden sommige kamers tot religieuze broederschappen, zonder noemenswaardige literaire activiteiten. Toch zien we vanaf de late zestiende, en zeker in de loop van de vroege zeventiende eeuw, sommige rederijkerskamers in de Zuidelijke Nederlanden ook op literair gebied stelselmatig de draad weer oppikken. Het elan dat de rederijkerscultuur vóór de Opstand bereikte, behoorde echter voorgoed tot het verleden.³¹ Toen in 1609, met het Twaalfjarig Bestand, tijdelijk een einde kwam aan de vijandelijkheden in de Nederlanden, bleek al relatief snel dat de rederijkers er niet in slaagden om hun positie als ruggengraat van het volkstalige literaire en culturele leven opnieuw op te nemen. Het blazoefees van 1620 in Mechelen, het laatste waarbij kamers uit Noord en Zuid formeel met elkaar in competitie gingen, stak dan ook maar bleek af tegen het groots opgezette Antwerpse Landjuweel van 1561.³²

27 Idem, p. 177 e.v.

28 Van Bruaene, ‘De contouren’, p. 231.

29 Idem, pp. 233-234.

30 Idem, p. 179, noemt een voorbeeld van De Drogaards uit Wervik. Onduidelijk is of dat gebod algemeen gold.

31 Voor een stuk is de these van het ‘verval’ van de rederijkerskamers na de zestiende eeuw ook geworteld in de actieve profilering van nieuwe literaire stemmen in het Noorden, die zich nadrukkelijk afzetten van de rederijkerscultuur. Inmiddels is er ook meer aandacht voor hoe de rederijkerskamers ook in latere eeuwen een rol in het literaire leven bleven spelen. Zie daarover A.-L. Van Bruaene, ‘De contouren’ en vgl. voor het Noorden A. van Dixhoorn, *Lustige geesten. Rederijkers in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*, Amsterdam 2009.

32 Zie daarover W. Hüsken, “*Door de reden geport*”: *het blazoefees van de Mechelse Peoene en het Twaalfjarig Bestand, Mechelen 2020* (Speciaal nummer van: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 123.2 (2019)). Het oordeel van onderzoekers over de zeventiende-eeuwse rederijkers in de Zuidelijke Nederlanden is dan ook overwegend negatief.

De casus: Willem de Gortter

Het heeft er alle schijn van dat in de periode waarin de bijeenkomsten van de kamers formeel niet meer waren toegestaan, de rederijders toch manieren vonden om een waakvlam van het literaire leven van voorheen brandende te houden. De beteugeling vanuit de centrale overheid slaagde er dus kennelijk toch niet in om de eigenlijke menselijke netwerken die achter de kamers schuilgingen te ontzenuwen. Omdat rederijders sowieso weinig geneigd waren om hun werk in druk uit te geven, en omdat hun activiteiten in de late zestiende eeuw sterk in de gaten werden gehouden, is het natuurlijk niet evident om zich een beeld te vormen van de vorm die de rederijkerij in die moeilijke periode aannam.³³ Uit het handschrift van de Mechelse rederijker Willem de Gortter (1585-na 1636) valt echter relatief eenduidig op te maken dat er in kleine kring nog teksten werden uitgewisseld en voorgedragen. Naar eigen zeggen maakte De Gortter in 1603, op achttienjarige leeftijd, zijn ‘debuut’ als rederijker, in de Mechelse kamer De Peoene, die in dat jaar formeel de activiteiten nog niet had hervat (dat zou nog tot 1617 duren).³⁴ De Gortter werd in 1585 geboren, precies in het jaar van de ‘Val van Antwerpen’. Uit zijn literaire werk blijkt een idolate bewondering voor Willem van Oranje en andere voormannen van de Opstand, en een lutheraanse religieuze overtuiging. In eerder onderzoek ging men er al te makkelijk van uit dat De Gortter, vanwege zijn afwijkende sympathieën, naar het Noorden moest zijn uitgeweken. Geduldig archiefonderzoek heeft echter overtuigend aangetoond dat hij waarschijnlijk tot aan zijn dood in Mechelen is gebleven.³⁵ Stond zijn politieke en religieuze overtuiging zijn professionele leven blijkbaar niet in de weg, dan speelde ze hem mogelijk wel parten in zijn lidmaatschap van de rederijderskamer.³⁶ Hoewel uit zijn handschrift voldoende blijkt dat hij zeer actief betrokken is geweest bij de activiteiten van De Peoene, is zijn naam niet opgenomen in het ledenregister. Eerder ging men uit van het vermoeden dat hij vanwege zijn geloofsovertuiging in een soort buitenbaan om de kamer cirkelde, maar evengoed mogelijk is dat zijn naam simpelweg niet is opgenomen in het ledenregister, dat in de eerste helft van de zeventiende

- 33 Veelzeggend is dat het gros van de signalen van een voortdurende activiteit, afkomstig is uit archivalische verwijzingen; zie o.a. Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 174 e.v.; en voor de Mechelse context Hüsken, “*Door de reden geport*”, pp. 97–101.
- 34 Vgl. Van Bruaene, *Repertorium*, s.v. ‘De Peoene’; en Hüsken, “*Door de reden geport*”, p. 99.
- 35 Van Autenboer, ‘Een raadselachtig figuur’, pp. 238–39.
- 36 Over zijn professionele en familiale leven, zie Van Autenboer, ‘Een raadselachtig figuur’.

eeuw in een nieuwe versie werd opgesteld op basis van oudere ledenlijsten.³⁷ Voor het weglaten van zijn naam kunnen de zeventiende-eeuwse peoenebroeders alle reden hebben gehad: De Gortters literaire werk is immers onmiskenbaar subversief: in het handschrift zijn tientallen lofdichten op Willem van Oranje en Maurits van Nassau opgenomen, en de Spaanse gezagsdragers krijgen er flink van langs.³⁸ Uit alles blijkt dat De Gortter het betreurt dat de Opstand voor het Zuiden geen succes is gebleken. Daarbij is zijn blik voornamelijk op het verleden gericht: de machthebbers in zijn eigen tijd worden hier en daar vermeld, maar de focus ligt toch op de vernietigende rol die Filips II, en dan nog voornamelijk zijn vertegenwoordigers, speelden in de definitieve scheiding van Noord en Zuid.³⁹ De Gortter ent zijn literaire werk dus op de herinnering aan de vroegste fase van de Opstand, die zich afspeelde nog vóór hij geboren was. Kennelijk was hij goed op de hoogte van de gebeurtenissen vanaf 1566, die hij op een erg subjectieve manier in zijn literaire teksten verwerkte.

Al vroeg in het handschrift (f. 2v) neemt De Gortter een kort gedicht op dat is gewijd aan de allegorische belichaming van de retorica, waarin hij De Peoene twee keer noemt.⁴⁰ Door het acrostichon met zijn eigen naam, kunnen we er zeker van zijn dat hij dit gedicht zelf schreef. Van een actieve betrokkenheid bij de activiteiten van de kamer getuigt ook een uitwisseling van vraag en antwoord die De Gortter in zijn handschrift opnam (f. 113r). Op een vraag naar een grappig verhaal, die de factor van De Peoene op Vastenavond 1618 stelde, stuurde De Gortter een boerde van twaalf verzen in. Daaronder noteerde hij, ook op rijm, een rondeel om de kamer te bedanken

- 37 De hypothese van een soort tweederangslid werd ontwikkeld door Van Caudenberg, 'Het verzamelhandschrift', pp. 219–221 en gevolgd door Van Autenboer, 'Een raadselachtig figuur', p. 240. Redenerend vanuit de relatief late datering van de ledenlijst is het evengoed aannemelijk dat minder katholieke leden met terugwerkende kracht werden geschrappt toen een nieuw register werd opgesteld, zie daarover Caers, 'Een "bibliotheekgedicht"', p. 4.
- 38 Zie voor een indruk van de inhoud voornamelijk Van Caudenberg, 'Het verzamelhandschrift'.
- 39 Zie ook Caers, "'Spaensche bloet-honden'", pp. 23–24.
- 40 Over het algemeen geldt dat het moeilijk is om De Gortters teksten individueel te dateren. Als rederijker was hij naar eigen zeggen actief tussen 1603 en 1632 (vgl. Van Autenboer, 'Een raadselachtig figuur', p. 230), en her en der in het handschrift staan jaartallen genoteerd die soms horen bij bepaalde teksten (dat nog los van de jaardichten). Daaruit komt de globale indruk naar voren dat De Gortter het handschrift min of meer van voren naar achteren vulde met zijn werk, met hier en daar wat sprongen voor- en achterwaarts.

voor de prijs die hij ermee won.⁴¹ Ook elders zijn er voldoende verwijzingen naar De Peoene om ervan uit te gaan dat De Gortter met regelmaat deelnam aan de activiteiten van de kamer en een actief schrijvend lid was. Sterker nog, hij lijkt bij momenten ook een roerganger te zijn geweest. In zijn handschrift noteerde hij een ‘caerte’, een uitnodiging tot poëtische bijdragen rond een centrale vraag, volgens specifieke vormvereisten. De Peoene nodigde rederijkers uit om een antwoord te formuleren op de vraag ‘welck de meeste oorsaeke is van slants welvaren’ (47r). Onduidelijk is of de vraag slechts aan de eigen kamer was gericht, dan wel ook ruimer verspreid werd, maar bijzonder is dat De Gortter nauw betrokken moet zijn geweest bij de opstelling van de uitnodiging. Die is immers op rijm gezet en bevat een acrostichon op zijn eigen naam. Het handschrift bevat ook De Gortters antwoord op de gestelde vraag (12v-13r). In dat refrein, vervat in drie strofen plus de traditionele *princestrofe*, schenkt hij veel aandacht aan de zeevaart als basis van de welvaart. Het hoeft niet te verbazen dat de besluitende *prince* dan ook zwanger is van de nostalgie naar de tijd waarin Antwerpen in de Nederlandse handel ter zee een belangrijke rol speelde:

En oock wat Antwerpen was, als sy in vreden,
Mochten ghebruycken de zee-vaert, met neringhe vry.
Doen was sij princherssen, boven alle steden!
Een ieghelijck haer daer door besocht, van alle sij.
Ghelyck dese eylaes smilt, soo zynder dry
Op-comen, als Middelborch, en Amsterdam,
Rotterdam sal-ick u oock hier setten bij.
Tis al door de zee-vaert, diese eerst benam
T’gheen die van Antwerpen alleen toe quam.⁴²

De Gortter, die als koopman afkomstig uit een familie van schippers een evident belang had bij de vrije doorvaart te water, beklaagt verderop de blijvende sluiting van de Schelde, die hij als de belangrijkste oorzaak ziet van de teloorgang van Antwerpen als centrale havenstad. De andere inzendingen voor deze prijsvraag zijn

- 41 Of zijn boerde daadwerkelijk de winnende inzending was, valt niet met zekerheid uit te maken. In moderne ogen is de anekdote die De Gortter opdist in elk geval niet bijzonder grappig. Misschien had hij een bedanking klaar voor het geval zijn tekst de winnende zou zijn. Een argument daarvoor is dat hij de bedanking in twee versies noteerde.
- 42 Brussel KBR, hs. 15.662, f. 13r. Alle folioverwijzingen in lopende tekst zijn naar dit handschrift. In de gebruikte citaten is interpunctie aangebracht naar modern Nederlands gebruik en is de spelling van i, j, u, v, en w aangepast.

niet overgeleverd, maar als we uitgaan van een feestelijke zitting waarbij de refreinen werden voorgedragen, dan moet De Gortters nostalgie naar de tijd vóór de ‘Val van Antwerpen’, en het belang dat hij hechtte aan de teloorgang van de vrije doorvaart, voor iedereen duidelijk zijn geweest. In die thematiek lijkt hij aan te haken bij het discours van de Antwerpse rederijkerij in de moeilijke jaren 1560 en 1570. Onder toegenomen druk van de centrale overheid liet die toen de rebelse toon wat varen, en legde zij, bijvoorbeeld in het Landjuweel van 1561, de nadruk op de handel en de welvaart.⁴³

In De Gortters handschrift wordt het refrein gevolgd door een extra strofe getiteld ‘t eijnde’ (zie afb. 1), waarin een aantal observaties zitten die wijzen op een performatieve context. De Gortter spreekt een publiek van ‘mans oft vrouwen’ aan, en draagt zijn refrein op aan ‘constredenryke geesten’, waaronder we zijn gildebroeders kunnen verstaan. Interessant is nog dat de grote vraag naar de welvaart van het land, binnen de Mechelse context van De Peoene kennelijk ook aanleiding gaf tot een kleinere vraag naar ‘wat rhetorica aldermeest van node is’. In de ballade die De Gortter componeerde als antwoord, die zeker in de context van de Mechelse kamer moet zijn voorgedragen, wijst de lutheraanse rederijker er zijn gildebroeders in niet mis te verstane bewoordingen op dat de ‘retorica’ het best gebaat is bij ‘goey componisten’, en bij ‘goey hooftmans die haer deucht vermeerden / als ghetrou beschermers teghen alle loghen’ (13r). Het is verleidelijk om hier een weerspiegeling in te zien van de wat gewrongen positie van De Gortter in de ambitie van De Peoene om binnen het contrareformatorische cultuurbeleid van de aartshertogen formeel weer van start te gaan. Net als bij de rederijkerswedstrijd die de Mechelse kamer in 1620 organiseerde, en waarop zij ook ‘noordelijke’ inzendingen verwelkomde, ligt de nadruk op de literatuur in de strikte zin, die als vredevolle kunstvorm de onderlinge meningsverschillen overstijgt.⁴⁴

Ook elders in het handschrift blijkt dat De Gortter een actief lid is geweest van De Peoene, en dat zijn werk én zijn rebelse politieke voorkeur in kleine kring bekend moeten zijn geweest. Hij werkte nauw samen met een andere Mechelse rederijker, Willem van Orssaghen, die een deel van de tekeningen maakte die in De Gortters handschrift staan. Samen vervaardigden ze ook een album met waterverftekeningen van stadia in de Opstand (Brussel, KBR, hs. 20.089), waarvoor De Gortter jaardichten

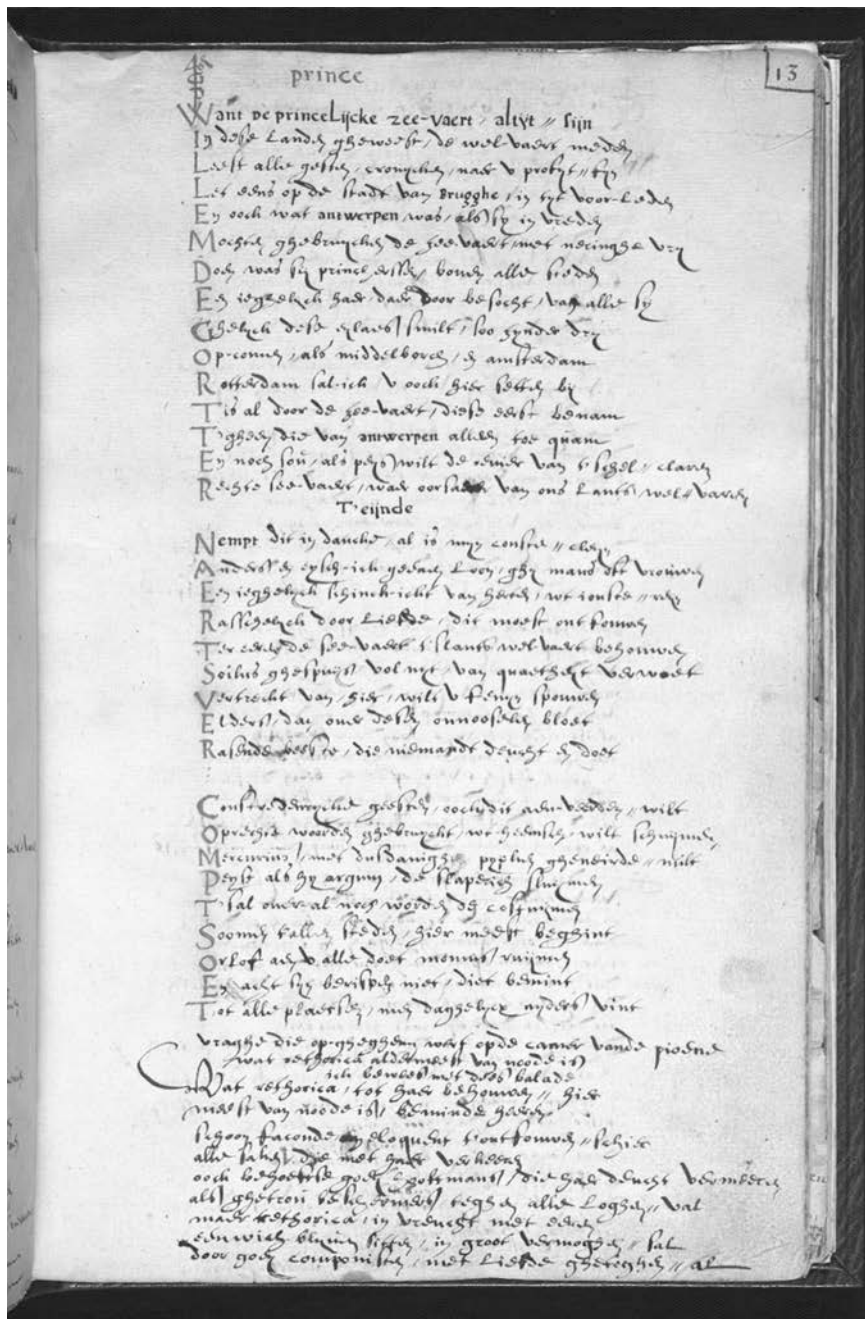
43 Zie o.a. Vandommele, *Als in een spiegel*, pp. 102–111 en 309 e.v.

44 Vgl. C. Verhoeven, ‘Door Mars gespleten, door Retorica vergaard: verbondenheid en verdeeldheid op het Mechelse blazoeneest van 1620’ in: *Vooys* 35.4 (2017), pp. 44–58.

schreef.⁴⁵ De twee rederijkers schreven wederzijdse lofdichten op elkaar, die allebei in De Gortters handschrift zijn overgeleverd. De Gortter looft Van Orssaghen om ‘syn schriften zoet’ (23r), terwijl de wederzijdse ode alle ‘componisten’ oproept om gedichten te zijner ere te schrijven (34v). Beide lofdichten bevatten een acrostichon van de geadresseerde, maar bijzonder is vooral dat Van Orssaghen zijn ode aan De Gortter waarschijnlijk in zijn eigen hand noteerde, waardoor we een tastbare aanwijzing hebben dat het overgeleverde handschrift ook echt een sociale functie had. Het valt wel aan te nemen dat ook andere leden van de kamer het handschrift onder ogen hebben gehad: De Gortter noteerde immers ook lofdichten gericht aan Jan de Meulder, Hendrik Faydherbe en Jan Thieullier, respectievelijk de ‘prince’, de factor en de deken van de Mechelse kamer (2v, 44v).⁴⁶

Het lijkt erop dat De Gortter – hoewel hij geen bijdrage lijkt te hebben geleverd aan het Mechelse blazoeneest van 1620, dat gedurende zijn literair actieve periode door De Peoene werd georganiseerd – bij momenten ook als lid van de kamer buiten Mechelen trad. In het handschrift zitten teksten die De Gortter naar eigen zeggen inzonder op poëtische vragen uit ’s-Hertogenbosch.⁴⁷ Op een vraag van de Bossche kamer Mozes Doorn, naar ‘wat de meeste plaghe is die Godt al-machtich hier den mensch mach seijnden’ (88v – zie afb. 2) behaalde De Gortter naar eigen zeggen met zijn ingezonden refrein een prijs in 1618. Het handschrift bevat zelfs een sonnet dat De Gortter met geen ander doel schreef, dan om de Bossche gildebreders te bedanken

- 45 A. Behault de Dornon & E. Wagemans, ‘Guillaume de Gortter, dit Sombeke: rhétoricien de Malines & les deux manuscrits de la Bibliothèque Royale qui lui sont attribués’ in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen XXIV* (1914), pp. 211–230. Hoe de twee handschriften met elkaar in verband stonden en hoe de samenwerking tussen De Gortter en Van Orssaghen precies verliep, is het voorwerp van nader onderzoek; zie B. Caers, ‘Subversieve literatuur in de Zuidelijke Nederlanden, 1585–1621: vroegmoderne handschriften en een “andere blik” op de Opstand’ in: *Jaarboek De Zeventiende Eeuw* 4 (2020) pp. 139–142.
- 46 Bio- en bibliografische informatie over deze twee peoenebroeders biedt Hüsken, “*Door reden geport*”, pp. 114–122.
- 47 Het handschrift bevat gegevens over twee vragen, respectievelijk van Het Passie-bloemken (1626, 81v) en van Mozes Doorn (1617, 89r). De *chaerte* en de twee antwoorden op de eerste vraag, ‘in wat saeck is de victorie meest ghelegghen’ (81v–83r), worden soms toegeschreven aan een andere auteur dan De Gortter. Mogelijk gaat het om een familielid, aangezien één van de refreinen is ondertekend met het anagrammatisch devies ‘eert godt’. Zie Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, pp. 214–215 en 221. Als we Van Caudenbergs redenering volgen is echter ook goed mogelijk dat de persoon die hij ‘kopiist B’ noemt, een gedicht dat door De Gortter zelf was geschreven, in het handschrift noteerde.

1. Brussel, KBR, hs. 15.662, fol. 13r. Slot van De Gortters refrein met aanvullende strofe. Opvallend zijn de zelfverwijzende acrostichons met zijn naam en zijn devies.

Refereijn ghemaect op de vraghe vanden Bosche wat de meeste plaghe
is die godt al machtich hier den mensch mach leijnden / ick creegh hier
me prijs 1618 halt mij

Oppertich iupiter al machtich vader
goet-bloedige adde / ghe roijck bevrader
wilt mi mandedig / my verstant verlijck
bevrut ghet / & ginn ghet al soo te ghe
helpt my sondich bevrut / maecht Lestich vader
wat ich sinne sta / my veel maeg binghe
oock door my besinghe / & isghstich stughe
op dat de maeghet / mit & roert de swaghe
compt ghe day phoebus / helpt my in dinge
& helpe tot mit de mulen alle megh
oprecht my / om te vercht bevrughe
om te blueren / d'ost vragge / wel swaer
wad in de maeste plaghe is / ghehoghe
soo hel verbe helde in / opbevrade
dit ick ghe / doel hooce / segg-ich voor-waer
nae alle beghoerliche salutarie
als godt de / indeliche ghe ontwerlt by gratie

Godt en de indeliche blinde / wel alre / in die plaghe
die roe niet & gheghe / tot bevrughe / daghe
al soom bevrut / by ex peritio
he maeg ont straffe / mit oerloghe by vlaghe
hoort my ghevrughe / dat vort Land / vraghe
oock mit d'icne / oft postilburie
soo ont de bevrughe / ghevrughe maecht / indeliche
peest oock d'icne / wat ghevrughe / dat is mit / oft ghet
& valouche / nae my indeliche
is d'icne ghevrughe / in die houwstliche / tract
ghevrughe is & plaghe / wel so quat
als ich / noch bou comde / ont-lynelich
al verbeut ghe godt / dat goet & vrade bant
mevrant & hel ghet mit d'icne ghevrughe
mit ghet h'icne / v'el indeliche / mit d'icne / lynelich
nae d'icne / de maeste / oft onde / v'el natie
als godt de / indeliche ghe ontwerlt by gratie

Adem s'yt nu dit spreek-woort ghevrughe
als godt / indeliche / de indeliche wilt bevrughe
soo bevrughe by / by gratie / oft ro-lyel
d'icne ghe bevrughe / wilt de / v'el bevrughe
al-soo / d'icne / als godt / plaghe / compt / v'el
ghe vrughe / d'icne / ghevrughe / mit / d'icne
mille / by godt / gratie / v'el / v'el
ghe comde / v'el / in / groot / v'el
Lestich / v'el / wat / de / v'el
dat pharao / in / d'icne / is / ghe / v'el
om / dat / ghe / d'icne / de / v'el / mit
& ghet / v'el / Lestich / v'el / by / Lant / v'el
ghe / v'el / d'icne / v'el / plaghe / dat / godt / Lestich
ghe / v'el / comde / al / v'el / ghe / v'el / ghevrughe
dit / ghet / in / d'icne / d'icne / v'el / v'el
want / ich / docht / is / de / ghet / v'el
als / godt / de / indeliche / ghe / ontwerlt / by / gratie

2-3. Brussel, KBR, hs. 15.662, fol. 88v-89r. De Gortters literaire uitwisseling met de rederijkers uit Den Bosch.

princelycke princen ^{prince} die vryghet dorst
 broed el vryghet die ick die l'egh te vrygh
 wilt my simpel d'icht coeg w'el grond'eg
 als godt da Lande macht wil plagghe door toeg
 v'el my orbergh was door h' g'ad v'el l'og
 h' b'nd'm'p' de princen die h' v'og'eg
 h'uy geatid / so com'g sy tot v'and'eg
 w'el d'g Lande / dat el com'ch / in el h'uy
 want wat h'it'm'ch'el and'el h'ant'eg
 day all l'and'eg / v'el h'eg'eg'el g'ost'ent
 dit is day d' m'od' h' plagg'el d'ib'nd' v'int
 & dat alle d'and'el h'land' w'el h'p'ring'eg
 is w'el'eg / die ick voor d' d'ad'el g'eg'el b'nd'm'nt
 h'ed in myne v'eg'el h'ob'willig' h'uy'eg
 w'el'el d'eg is in w'el'el'el / el h'uy'eg
 so ick v' g'eg'el h'el / tot el'el'el h'at'el
 als godt d'g ^{in d' h'g' / h'it' m'ent'el / so geatid}

REPETITIO

Wilt den heer betrouwen // al is v' mildaet groot
 In hope stannachtich // soo roept om ghenade
 Laet v' souden rouwen // Eer ghij toch sterft de doot in
 Met tranen hier clachtich // Anders waert te spade in

clinckricht naden Bosche ghesonden v'and'g' p'eg

Ghy g'ed'g' v'el'el'el / d'g' p'eg' h'el' ick' ont'ang'g'g'
 g' d'ad' by m'od' d'g' b'ust' / die v' l'ied'g' m'ij' s'ont'
 v'el'el'el'el / dat g'hy' h'ad't' / dat h'uy'eg' m'ij' g'ost' v'ont'
 d'w'el'el' w'el' g'eg'eg'eg' / d'g' / d'at'm'el' d'ing'el' / w'el' h'ang'g'
 t'g' w'el'ou' h'ed' p'eg' / dat ick' g'ij'el' h'el'el'el' / g'hang'g'
 want h'w'el' g'el'el'el' / w'el' w'el' / el' m'it' an' / g'eg' / el' h'w'el'el'
 ick' d'anch' / v' h'oo'g'el'el'el' / el' b'ly' in' v'con' d'el' b'ond'
 m'el' v' tot' alle' s'ont' / door' l'ied'g' / h'ed' al' h'ang'g'
 ick' w'el'el'el' / el' g'el'el' / al' g'hy' / el' h'el'el'el' / el' el'
 day' m'el'el' / door' h'uy' / die' v'and'g' / in' t' h'at'el'el'
 h'el' / w'el' g'eg'w'el' / el' d'el' / v'el' / d'at' / l'and' / el' d'el'
 h'el'w'el'el' / w'el' v' / godt' / so' al' d' / v'rou'el'el' / el' el'
 g'hy' / b'rab'ant' / h'eg' / el' / m'ad'g'g' / die' / w'el' / h'el'el' / el' el'
 al' d'and'el' / h'ed'g' / b'ad't' / w'el' / d'w'el'el' / m'el'el' / el' el'

voor de prijs die ze hem hadden uitgereikt (89r – zie afb. 3). Misschien is het niet eens toevallig dat De Gortters literaire netwerk precies in 's-Hertogenbosch goed uitgebouwd was: tijdens het Mechelse blazoenfeest waren het ook de rederijkers uit die stad die een dissident geluid lieten horen.⁴⁸

In de beslotenheid van de Mechelse kamer namen de rederijkers niet alleen kennis van elkaars teksten, maar moeten ze ook hun literaire voorkeuren hebben gedeeld. Het lofdicht dat De Gortter richtte aan de deken van De Peoene, Jan Thieullier, bewierookt niet alleen de geadresseerde, het evocert ook een gezamenlijke lezing van het werk van de Brabantse auteur Jan Baptist Houwaert, dat Thieullier bij een bepaalde gelegenheid als cadeau moet hebben ontvangen.⁴⁹ Uit een gedicht dat De Gortter aan zijn eigen bibliotheek wijdde, is duidelijk af te leiden dat hij zelf een grote bewondering koesterde voor de Brabantse dichter. De Gortters bibliotheek bevatte niet minder dan zes titels van Houwaert, waarvan enkele nog relatief recent op de pers waren gelegd.⁵⁰ Kennelijk deelden ook andere rederijkers van De Peoene De Gortters bewondering voor Houwaert – het is verleidelijk te denken dat ze ook samen diens werk lazen en becommentarieerden. De belangstelling voor Houwaert is interessant omdat deze Brusselse rederijker in termen van trouw aan het centrale, katholieke gezag geen feilloos parcours had afgelegd. Hoewel hij nooit naar het Noorden emigreerde, bleef Houwaert tot aan zijn dood worstelen met zijn politieke en religieuze positie. Veelzeggend voor Houwaerts politieke wendbaarheid is het feit dat hij betrokken was bij de blijde intrede van Willem van Oranje, in 1577. Als factor van Den Boeck, de belangrijkste rederijderskamer van Brussel, speelde Houwaert natuurlijk een rol bij stedelijke festiviteiten zoals prinselijke intredes, maar in de context van de Opstand was het toch een niet mis te verstaan signaal om de leider van de rebellen met zo veel luister in te halen in een stad die min of meer als hoofdstad van de Nederlanden fungeerde. Later zou Houwaert evengoed katholieke gezagsdragers fêteren, maar de gewrongenheid met het conflict in de Nederlanden zit onmiskenbaar in zijn literaire werk (o.a. in *Milenus clachte*, een aan Willem van Oranje opgedragen allegorie die de Spaanse tirannie hekelt), en maakt ook dat hij in het Noorden veel gelezen werd.⁵¹ Interessant

48 Verhoeven, 'Door Mars gespleten', pp. 53–56.

49 '[Z]o wort u dit geschoncken / ter liefden u schoon dicht, en dat vol deuchden reijn / Houwaerts gheschreven werck', uit hs. KBR, 15.662, f. 46v.

50 Caers, 'Een "bibliotheekgedicht"', p. 10.

51 Idem, p. 20. Vgl. Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, p. 72. Daar ook het sprekende detail dat Houwaert aan Marnix van Sint-Aldegonde "verzocht het gedicht aan de Prins voor te lezen".

is ook dat geëmigreerde Brabanders in het Noorden de drijvende kracht waren achter de (hernieuwde) publicatie van zijn werk, en dat uit bibliografisch onderzoek blijkt dat De Gortter ook recent in het Noorden verschenen titels in zijn bezit had.⁵²

Een andere bekende stem die opduikt in De Gortters handschrift is die van Emanuel van Meteren, de van oorsprong Antwerpse geschiedschrijver die vanuit Londen, waar hij van jonge leeftijd als koopman actief was, werkte aan een geschiedenis van de Opstand. Van huis uit is Van Meteren aan de rebelse kant te situeren: zowel zijn directe familieleden als hijzelf kwamen herhaaldelijk met de autoriteiten in aanvaring en hij was als calvinist lid van de Nederlandse synode in Londen.⁵³ Van Meterens gezaghebbende geschiedenis van de Opstand verscheen eerst in het Duits in Keulen, maar werd al snel vertaald in het Latijn en het Frans.⁵⁴ De Nederlandse, gecorrigeerde versie verscheen aanvankelijk onder auspiciën en met goedkeuring van de Staten-Generaal, al zou er later ook aan staatszijkritiek rijzen op zijn werk. In De Gortters bibliotheek prijkte waarschijnlijk een versie in het Nederlands, allicht een druk van na 1609.⁵⁵ In elk geval is duidelijk dat Van Meterens al bij al rebelse visie op de Opstand De Gortters beeldvorming van het verleden heeft beïnvloed.

Sterker nog dan door de historische materie die Van Meteren in zijn geschiedenis samenbracht, is De Gortter beïnvloed door de literaire productie van de Antwerpse kamer van De Violieren, en dan specifiek door het werk van de factor van die kamer, Willem van Haecht. Is Van Meteren nog tot op zekere hoogte een tijdgenoot van De Gortter te noemen (hij stierf in 1612 op hoge leeftijd in Londen), dan geldt dat waarschijnlijk niet voor Willem van Haecht. In tegenstelling tot Jan Baptist Houwaert, die ook na de reconciliatie in de Zuidelijke Nederlanden is gebleven, ging Van Haecht omwille van zijn lutheraanse geloofsovertuiging op de vlucht. Na een verblijf in Keulen keerde hij kortstondig terug naar Antwerpen, om na 1585 definitief van de radar te verdwijnen. Het bekendst is Van Haecht misschien wel voor de centrale rol die hij speelde tijdens het Antwerpse Landjuweel van 1561.⁵⁶ Als factor van De Violieren was hij nauw betrokken bij de organisatie van deze wedstrijd, en hij schreef ook drie toneelstukken

52 Caers, 'Een "bibliotheekgedicht"', p. 22.

53 Léonard Willems, 'Meteren, Emmanuel Van', in: *Biographie nationale*, Brussel 1897, kol. 615–621 (online versie Académie Royale de Belgique, Brussel).

54 Willems, 'Meteren', kol. 617–619.

55 Caers, 'Een "bibliotheekgedicht"', p. 12 (n. 48).

56 Zeer waarschijnlijk beschikte De Gortter in zijn bibliotheek over de uitgave van de rederijkersteksten van het Antwerpse Landjuweel, die in 1562 bij Willem Silvius verscheen. Zie Caers, 'Een "bibliotheekgedicht"', p. 16 (n. 72).

die als inleiding bij het Landjuweel werden opgevoerd. Later in zijn leven legde hij zich op religieus getint werk toe – hij publiceerde onder andere een psalmbewerking en schreef religieuze liederen voor gebruik in de lutheraanse gemeenschap. Enkele van die religieuze liederen nam De Gortter op in zijn handschrift (66v-68v), waarbij hij netjes en respectvol verwijst naar de originele auteur. De Gortter nam ook een politiek getint sonnet op van de Antwerpse rederijker, waarin Van Haecht de lof zingt van Willem van Oranje:

O edel vermaert helt, wat is u al gheschiet
ter liefde t'vaderlant, d'welck ghy noch moest bequelen?
Ghetrou tot inder doot, hebdijs gheweest wijs heer,
daer om en sal u Godt, verghten nemmer-meer.
Al ist datter veel syn, o eel' bloet van Nassouwen,
die hier noch draghen haet, op uwen goeden naem,
u deucht is wel bekend, al door de snelle faem
midts dat ghy hebt beschermt, de Neer-lantsche landouwen.

De teneur van Van Haechts sonnet sluit goed aan bij de toon die De Gortter aanslaat in zijn eigen, talrijke lofdichten op Willem van Oranje. Beiden onderstrepen ze de centrale rol die Willem van Oranje in de Opstand speelde en de rechtvaardigheid van het verzet tegen tirannie. In die lof staan ze op één lijn met rederijkers in de Noordelijke Nederlanden, die zich inschakelden in het propagandistische discours van de Opstand.⁵⁷ Eenzelfde parallel met Willem van Haecht vinden we terug in de zeer sterke aanwezigheid van de Spaanse Furie in Antwerpen (1576) in het literaire werk van De Gortter. Hij schreef verscheidene refreinen, jaardichten en sonnetten met dit thema, en sluit hierin ook aan bij zijn Antwerpse voorganger, die eveneens een refrein aan de Furie wijdde.⁵⁸ Net zoals in zijn verwerking van de teloorgang van de overzeese handel in Antwerpen, zal De Gortter ook in zijn lof op Oranje en in zijn verdriet om de plundering van Antwerpen zijn beïnvloed door zijn Willem van Haecht, en vertolkte hij in het vroegzeventiende-eeuwse, contrareformatorische Mechelen een afwijkende stem.

57 Verhoeven, 'Door Mars gespleten', p. 46.

58 J. Steenbergen, 'Een onbekend klaaglied over de Spaanse Furie' in: *Handelingen (van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis)* 4 (1950), pp. 25-31. Het is wellicht niet toevallig te noemen dat Van Haechts refrein ook uitsluitend in handschriftelijke vorm is overgeleverd.

Besluit

Willem de Gortter nam als rederijker in het Mechelen van de vroege zeventiende eeuw een bijzondere positie in. In een stad die getekend was door de Katholieke Reformatie, en in contreien die vele andersdenkenden inmiddels jaren geleden de rug hadden toegekeerd, kon hij waarschijnlijk niet vrij voor zijn rebelse overtuiging uitkomen. In het verleden heeft men de reconciliatie onder Alexander Farnese en de veronderstelde emigratie die in het kielzog daarvan tot stand kwam, geduid als oorzaak voor een breuk tussen de literatuur in het Noorden en die in het Zuiden. Hoewel men tegenwoordig wel genuanceerder denkt over de bewegingsvrijheid die de literatuur in het Zuiden behield na 1585, blijft ook in de meest recente literatuurgeschiedenis de nadruk liggen op religieuze teksten of teksten die zich in de contrareformatorische cultuurpolitiek van de aartshertogen inschakelden. Onder de waterlijn, en allicht veelal in handschriftelijke vorm, bleef echter een ander soort literatuur circuleren. Daarvan vormt Willem de Gortters literaire werk een mooi signaal. In zijn refrainen, sonnetten en jaardichten weerklinkt niet alleen een openlijke nostalgie naar een tijd waarin de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden nog verenigd waren in vrede en welvaart, hij betreurt het dat de Opstand in de Zuidelijke Nederlanden geen succes is gebleken. De manier waarop hij zijn herinnering aan het recente verleden vormgaf en deelde met zijn medebroeders, geeft aan dat in de Zuidelijke Nederlanden, ook in een rederijkerskamer die opereerde tegen de achtergrond van een contrareformatorisch cultuur-offensief, nog ruimte was voor een non-conformistische blik op het recente verleden. De Gortter beklagt niet alleen de Spaanse Furie in Antwerpen, maar ook de 'Val' in 1585, en spreekt zijn voorkeur uit voor hereniging onder rebels bewind, waarmee hij in de periode van het Bestand geen onschuldige stelling inneemt. In dit verband vallen zijn vele lofdichten aan het adres van Willem van Oranje en zijn familieleden te begrijpen. Zijn literatuur moet in de ogen van een katholieke, koningsgetrouwe zuiderling met zekerheid ongewoon en bij momenten godslasterlijk of subversief hebben geleken, maar toch blijkt dat in elk geval een kleine kring van Mechelse rederijkers goed van zijn werk op de hoogte is geweest. Uit de teksten die hij schreef en de informatie die hij in de marge daarvan meegeeft, valt immers op te maken dat hij een actief lid is geweest van de Mechelse kamer De Peoene, en dat hij de kamer ook buiten Mechelen vertegenwoordigde. Hij schreef lofdichten op centrale figuren in De Peoene, en werkte ook nauw samen aan teksten en tekeningen met een van de gildebreeders, die ook eigenhandig sporen in het handschrift achterliet. Daaruit blijkt dat De Gortter in elk geval relatief vrij werd gelaten in zijn rebelse overtuiging, en dat voor zijn literaire

werk ook in de context van de Mechelse rederijderskamer nog plaats was, ook al was die nog niet formeel heropgericht.

De Gortters eigen werk getuigt zoals gezegd van een non-conformistische lezing van het recente verleden, en van een lutheraanse kijk op religiebeleving. Ook in het werk dat hij van andere rederijders en auteurs opnam in zijn handschriften blijkt dat zijn literaire smaak hem leidde naar stemmen die een niet geheel orthodoxe positie aannamen in de literatuur van de zestiende en vroege zeventiende eeuw. Zijn voorkeur voor het werk van de Antwerpse rederijker Willem van Haecht werd misschien niet gedeeld door zijn Mechelse broeders, maar er is wel een signaal van een gezamenlijke bewondering van Jan Baptist Houwaert. In zijn verwerking van het recente verleden van de Opstand moet hij zijn beïnvloed door Emmanuel van Meteren. Op die manier bracht hij ook in termen van ‘herinnering’ een ander geluid in de Mechelse kamer. Zijn teksten over de Spaanse Furie en zijn jaardichten (en de begeleidende tekeningen van Willem van Orssaghen) over diverse stadia van de Opstand vertonen openlijk sympathie voor de rebelse zijde. Die visie op het recente verleden sluit natuurlijk meer aan bij het noordelijke herinneringsdiscours, waardoor een echte dialoog over het verleden in het gezelschapsverband van de kamer – en in interstedelijke uitwisselingen – niet valt uit te sluiten. Op die manier kan Willem de Gortter, ook in tijden van Katholieke Reformatie en censuur, worden beschouwd als een voorbeeld van hoe de rederijderskamers ook na de reconciliatie plaats en bleven waar alternatieve kennis kon circuleren.

Bram Caers is postdoctoraal onderzoeker (NWO-Veni) aan de Universiteit Leiden.

Hij schreef een proefschrift over stedelijke geschiedschrijving (1450–1700) aan de Universiteit Antwerpen en was daarna als docent Middel-Nederlandse en Vroegmoderne literatuur verbonden aan de universiteiten van Utrecht, Leuven en Leiden. Vanuit de Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel coördineert hij de vakbibliografie BNTL (www.bntl.nl).